

МЕТАФОРА У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ Р.М. РІЛЬКЕ: КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД

В.О. Остапченко (Харків)

У статті встановлюються на основі критерію мовного вираження у поетичному дискурсі Р.М. Рільке метафоричні моделі – елементарні пропозиції, які співвідносять у свідомості інтерпретатора поетичного тексту два концепти за певною ознакою, котрі мають експліцитний та імпліцитний спосіб вираження. Ці моделі корелюють з провідними текстовими концептами дискурсу Р.М. Рільке, як експлікатами, так і імплікатами. Серед встановлених моделей переважають такі пропозиції, у яких концепт-ціль й конектор виражено експліцитно, а концепт-джерело – імпліцитно. Найчастотнішим стилістичним типом метафори в дискурсі Р.М. Рільке є персоніфікація.

Ключові слова: дискурс, імплікат, метафорична модель, персоніфікація, пропозиція, Р.М. Рільке, текстовий концепт.

Остапченко В.А. Метафора в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке: когнитивно-прагматический подход. В статье на основе критерия языкового выражения в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке устанавливаются метафорические модели – элементарные пропозиции, которые соотносят в сознании интерпретатора поэтического текста два концепта по определенному признаку и имеют эксплицитный и имплицитный способ выражения. Эти модели коррелируют с ведущими текстовыми концептами дискурса Р.М. Рильке, как экспликатами, так и импликатами. Среди установленных моделей преобладают такие пропозиции, в которых концепт-цель и конектор выражены эксплицитно, а концепт-источник – имплицитно. Наиболее частотным стилистическим типом метафоры в дискурсе Р.М. Рильке является персонификация.

Ключевые слова: дискурс, имплицат, метафорическая модель, персонификация, пропозиция, Р.М. Рильке, текстовый концепт.

Ostapchenko V.A. Metaphor in the poetic discourse of R.M. Rilke: cognitive and pragmatic approach. In this paper metaphorical models in the poetic discourse of R.M. Rilke are described based on the criterion of language expression, they are elementary propositions which correlate two concepts in the interpreter's mind on the basis of a connector, these models have an explicit or an implicit way of expression. They correlate with the leading text concepts of Rilke's discourse, explicats as well as implicats. Among the established models such propositions are dominating, which have an explicit target, an explicit connector and an implicit source. The most frequency stylistic metaphor type in Rilke's discourse is a personification.

Key words: discourse, implicat, metaphor model, personification, proposition, R.M. Rilke, text concept.

Метафора належить до найпривабливіших об'єктів лінгвістичного пошуку, вивчення яких почалося в античні часи. У сучасній лінгвістиці інтенсивне дослідження метафори зумовлює велику кількість методологічних підходів, серед яких найважливішими є структурно-стилістичний, когнітивно-семантичний (концептуальний) та когнітивно-прагматичний. Традиційний – структурно-стилістичний – підхід концентрується на вивченні переносного (*метафора* – грецьк. ‘перенос’), образного значення слів, словосполучень і речень, що перед-

бачає розуміння метафори як стилістичного прийому, втіленого у мовних одиницях [9]. При когнітивно-семантичному підході метафора розуміється у площині мисленнєвої діяльності людини, досліджується взаємодія двох концептів – позначуваного й образного, яка втілюється у мовних знаках [11; 12]. Когнітивно-прагматичний підхід теж зосереджується на мисленнєвій діяльності, але зміщує увагу на метафоричний пропозиційний смисл, який створюється завдяки інтенції комуніканта у дискурсі [1; 10; 14].

Актуальним є дослідження дискурсивних метафоричних смислів з позицій когнітивної прагмапоетики – нової галузі лінгвістики на перетині лінгвопрагматики, лінгвопоетики й когнітивістики, яка вивчає когнітивно-прагматичні особливості комунікації у художньому дискурсі [2; 13].

Мета статті – встановити роль метафоричних смислів у створенні імплікативного простору в поетичному дискурсі Р.М. Рільке. Об'єкт дослідження – фрагменти поетичного дискурсу Р.М. Рільке, у яких актуалізуються метафоричні смисли. Предмет дослідження становлять когнітивно-прагматичні типи метафоричних пропозицій у поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

Під поетичним дискурсом розуміємо мовленнево-мисленневий простір, що створюється автором поетичного тексту та його читачем (інтерпретатором) через посередництво цього тексту. Поетичний дискурс ґрунтується на поетичній (естетичній) функції мови [8] і має провідною властивістю взаємодію автора й читача: «це взаємодія складових «автор – текст» та «читач – текст», в якому текст є ланкою, що з'єднує естетичну діяльність продуцента і реципієнта в гетерогенне ціле поетичного дискурсу» [5] (тут і далі – переклад іншомовних цитат мій, В.О.).

З прагматичної точки зору, поетичний дискурс презентує комунікацію автора й читача, специфіка якої полягає в естетичності й емоційності: «з позицій дискурсивного осмислення поезія являє собою спілкування особливого роду, яке насичене глибинними емоційними переживаннями та виражається в естетично маркованих мовних знаках» [3, с. 326]. Крім цих двох провідних властивостей комунікації у поетичному дискурсі важливою убачається відсутність ізоморфізму між інтендованими смислами автора й смислами, декодованими читачем: «Процес сприйняття читачем поетичного дискурсу включає декодування його лінгвістичних та екстралінгвістичних складових. При цьому читач не тільки декодує поетичні тексти, а й вилучає смисли непередбачені автором, що обумовлено великою кількістю факторів» [7]. Проте, саме метафоричні смисли належать до таких, що демонструють цей ізоморфізм, оскільки образність поетичного твору є найважливішою метою поета та відображає естетичну функцію мови, яка зумов-

лює автореферентивність поетичного дискурсу: «У поезії референція перетворюється на автореференцію – поетику цікавлять слова як самоціль. Все одно, що вони означають, увага переходить зі змісту висловлення на мовну природу самого висловлення» [2, с. 22].

Єдність когнітивного й прагматичного підходів до аналізу метафоричних смислів зумовлена механізмами й закономірностями переосмислення вихідного смислу в метафоричній на ґрунті асоціативних зв'язків вербалізованих концептів. За словами Л.Р. Безуглої, «метафора – не стилістичний прийом, не словесна форма <...>, а той образний прихований смисл, який виникає у свідомості інтерпретатора цієї форми» [1, с. 50]. Зв'язок з людським мисленням передбачає когнітивний підхід, а розуміння метафори як різновиду імпліцитного смислу – прагматичний. З точки зору теорії Г.П. Грайса, у свідомості комунікантів актуалізується метафорична імплікатура, яка ґрунтується на експлуатації постулатів якості та релевантності [10].

Метафоричний смисл є співвідношенням у свідомості людини двох концептів за певною ознакою у вигляді елементарної пропозиції (аргумент + предикат) [1, с. 51]. Вихідний концепт, який є одним з ключових у вірші та вписується в понятійний ряд контексту, називають концептом-ціллю. Концепт, що залучається за аналогією для створення метафоричного смислу та, на перший погляд, не вписується в контекст, називається концептом-джерелом. Ознака, що об'єднує обидва концепти, називається коннектором [там само]. Терміни «концепт-ціль» і «концепт-джерело» відповідають англomовним термінам *target* і *source* [11], тож формально позначаємо ці концепти, відповідно, *T* і *S*, отже модель метафоричної пропозиції виглядає у такий спосіб: $T \text{ e } S (C)$ – *концепти T і S співвідносяться за ознакою C*.

З опертям на когнітивно-прагматичну типологію метафоричних смислів, яка базується на критерії способу вираження аргументів метафоричної пропозиції – експліцитному або імпліцитному [1, с. 51], у поетичному дискурсі Р.М. Рільке виокремлено чотири метафоричні моделі: з імпліцитно вираженим концептом-джерелом або коннектором, з імпліцитно вираженим концептом-джерелом

і конектором, з експліцитно вираженими усіма елементами пропозиції.

Перша модель є найчастотнішою. Вона стосується випадків, коли концепт-ціль і конектор виражено експліцитно, а концепт-джерело – імпліцитно. Формально експліцитне вираження позначаємо великою літерою, а імпліцитне – малою: *T e S (C)*. Наприклад, у вірші „Eingang“ слово постає як плід, який дозріває:

(1) *Wort, das noch im Schweigen reift. +> WORT ist FRUCHT, es reift wie eine Frucht („Eingang“)*

У прикладах концепт-ціль підкреслюємо суцільною лінією, концепт-джерело – переривчастою, конектор – хвилястою. Імпліцитно виражені елементи метафоричної пропозиції не можна підкреслити, але вони активуються в свідомості інтерпретатора і можуть бути вербалізованими – повна метафорична пропозиція експлікується після знаку +> «впливає дискурсивно».

Найчастіше концептом-джерелом у поетичному дискурсі Р.М. Рільке є концепт *LEBEWESEN*, тобто наявний такий стилістичний різновид метафори, як персоніфікація. У Р.М. Рільке оживають не тільки конкретні предмети – дома, дерева, вулиці, провулки, дороги, сади, міста, площі, фонтани, ріки, моря, мости, листя, кімнати, вікна, картини, руки, очі, але й абстрактні – самотність, сум, тиша, страх, краса, час, смерть, вчинки, запах, туга, шум, блиск, Бог, душа, світло, благословення, темрява, мрія, рима, вітер, наприклад:

(2) *Die Straße, die das kleine Dorf nicht hält, geht langsam weiter in die Nacht hinaus. +> STRASSE ist LEBEWESEN, sie geht hinaus, DORF ist LEBEWESEN, es kann etwas halten („In diesem Dorfe steht das letzte Haus“)*

(3) *... nicht ganz so dunkel wie das Haus, das schweigt... +> HAUS ist LEBEWESEN, es schweigt („Abend“)*

Р.М. Рільке оживляє і часи доби – вечір, ніч, день, ранок:

(4) *In den alten Platanenalleen wacht der Abend nicht mehr +> ABEND ist LEBEWESEN, er wacht nicht („Die Braut“)*

(5) *In wieviel fernen Städten schon sprach deine einsame Nacht zu meiner? +> NACHT ist LEBEWESEN, sie sprach, ist einsam („Der Nachbar“)*

(6) *Gemieden von dem Frühherbstmorgen, der mißtrauisch war... +> MORGEN ist LEBEWESEN, er ist mißtrauisch („Die Brandstätte“)*

(7) *... von jenen langen Kindheit-Nachmittagen, die so nie wiederkamen – und warum? NACHMITTAGE sind LEBEWESEN, sie kommen nicht wieder („Kindheit“)*

Описуючи почуття людини, Р.М. Рільке персоніфікує частини тіла, у такий спосіб виникає метафтонімія – поєднання метафори і метонімії, наприклад, серце, що молиться, постає як жива істота, дорівнювана людині-референту:

(8) *Ihre Hände liegen im Konkreten, und das Herz ist hoch und könnte beten... +> HÄNDE sind LEBEWESEN, sie liegen im Konkreten, HERZ ist LEBEWESEN, es kann beten („Die Irren“)*

Широко представлена в поетичному дискурсі Р.М. Рільке метафора контейнера, роль якого відіграє концепт *RAUM*. Приміщеннями постають у Р.М. Рільке серце, слова, міста, вино, мрія, книга, ніч, самотність, брови, шум, обличчя, око, голос, свідомість, наприклад:

(9) *Ich möchte aus meinem Herzen hinaus unter den großen Himmel treten. +> HERZ ist RAUM, daraus kann man hinaustreten („Klage“)*

(10) *... und alle ihre Worte sind bewohnt... +> WORTE sind RÄUME, sie sind bewohnt („Der Einsame“)*

Спостерігаємо і складні метафоричні пропозиції, які складаються із декількох:

(11) *Und eine Sehnsucht (wie nach Sünde) geht ihnen manchmal durch den Traum. +> SEHNSUCHT ist LEBEWESEN, sie geht; TRAUM ist RAUM, man kann dadurch gehen („Die Engel“)*

Дуже рідкою є метафорична модель, у якій усі елементи – і концепт-ціль, і концепт-джерело, і конектор, виражено експліцитно – *T e S (C)*. Приміром, у вірші „Liebes-Lied“ душа співвідноситься із річчю, а ліричний герой і його кохана – із струнами скрипки:

(12) *Wie soll ich meine Seele halten, daß sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie hinheben über dich zu andern Dingen? +> SEELE ist DING, man kann sie halten, zu anderen Dingen heben*

(13) *<...> Doch alles, was uns anrührt, dich und mich, nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,*

der aus zwei Saiten eine Stimme zieht. +> WIR sind SAITEN, uns nimmt ein Bogenstrich zusammen („Liebeslied“)

Таке співвіднесення є виправданим і гармонійним, оскільки вірш вінчає метафора наступної моделі – скрипаль, який грає на струнах закоханих, співвідноситься із Богом, проте ані конектор, ані концепт-джерело (GOTT) не вербалізовано. Висновок, що йдеться саме про Бога, інтерпретатор робить на основі власного досвіду й пресупозиційного фонду, чому сприяє також форма риторичного запитання:

(14) *Auf welches Instrument sind wir gespannt?
Und welcher Spieler hat uns in der Hand? +> SPIELER ist GOTT („Liebeslied“)*

Ця метафорична модель має імпліцитно виражений концепт-ціль, а концепт-джерело і конектор виражено експліцитно – *T e S (e)*. Така розгорнута метафора є типовим композиційним прийомом у Р.М. Рільке.

Остання метафорична модель має імпліцитно виражений конектор, а концепт-ціль і концепт-джерело є експлікованими – *T e S (e)*, наприклад:

(15) *...bis der ganze Sommer ein Zimmer wird, ein Zimmer in einem Traum. +> SOMMER ist ZIMMER („Das Rosen-Innere“)*

Концепти, які беруть участь у створенні метафоричних пропозицій, є характерними для дискурсу Р.М. Рільке текстовими концептами, це концепти DING, LEERE, EINSAMKEIT, DUNKELHEIT, LICHT, GOTT, LIEBE, NATUR, GEMÜHT, STILLE, MUSIK, BEZUG. Концепти, які виражено експліцитно, називаємо експлікатами, а які виражено імпліцитно – імплікатами. Під імплікатом в когнітивній поетиці розуміється компонент смислу, що прихований у художньому тексті та актуалізується на основі мовних індикаторів [6, с. 32]. Індикаторами імплікатів виступають вербалізовані елементи метафоричної пропозиції.

Одним із специфічних концептів саме для поезії Р.М. Рільке є концепт DING, який формує так званий «вірш-річ» (*Ding-Gedicht*): «Предмет – «герой» в *Ding-Gedichte* – не є чимось, що покоїться в собі, застиглим. <...> Предмет живе, як живе все суще на землі. Тому й стає у Рільке навіть неживий предмет у відомому розумінні аналогом такої невлітимої, «непредметної» субстанції, як душа поета, душа людини взагалі» [4, с. 15]. З одного боку, кон-

цепти, вербалізовані абстрактними лексемами *Sehnsucht, Einsamkeit, Stille, Düfte, Tod, Schönheit, Sinn, Schauen, Ferne, Klinge, Leere, Blick, Rauschen, Gefühl, Schicksal, Reim, Weite, Leistung, Entzücken, Angst*, зближуються з речами, зі справжніми предметами:

(16) *...mein Herz ist hell und groß.
Es hält die blasse Einsamkeit. +> HERZ ist RAUM, es ist hell und groß; HERZ ist LEBEWESEN, es kann halten; EINSAMKEIT ist DING, man kann sie halten („Der Bach hat leise Melodien“)*

(17) *Was für ein Name hätte in den Taschen sich finden sollen? +> NAME ist DING, er findet sich in den Taschen („Morgue“)*

З іншого боку, предмети (годинник, листя, будівлі, дерева, скрипка, одяг, вулиці, провулки, до роги, сади, міста, площі, фонтани, ріки, моря, мости, листя, кімнати, вікна, картини) отримують у Р.М. Рільке характер ознак, станів, явищ та почуттів. У якості конекторів виступають дієслова, які зазвичай зв'язуються з подіями, живими істотами, абстракціями. У такий спосіб у поетичному дискурсі Р.М. Рільке спростовуються межі між субстанцією і процесом, між речами й почуттями, словами й думками, наприклад:

(18) *Alle Dinge, an die ich mich gebe,
werden reich und geben mich aus. +> DINGE sind LEBEWESEN, sie werden reich („Der Dichter“)*

(19) *Die Dinge sind Geigenleiber,
von murrendem Dunkel voll... +> GEIGEN sind LEBEWESEN, sie haben Leiber; DINGE sind RÄUME, sie sind voll von Dunkel („Am Rande der Nacht“)*

Більшість метафор Р.М. Рільке – живі, оригінальні, яскраві, але зустрічаються і конвенційні метафори, наприклад:

(20) *Ich möchte einer werden so wie die,
die durch die Nacht mit wilden Pferden fahren... +> NACHT ist RAUM, man kann dadurch fahren („Der Knabe“)*

Таким чином, встановлені на основі критерію мовного вираження метафоричні моделі у поетичному дискурсі Р.М. Рільке демонструють тісний зв'язок із його провідними текстовими концептами, як експлікатами, так і імплікатами. Серед встановлених моделей переважають такі пропозиції, у яких концепт-ціль і конектор виражено експліцитно, а концепт-джерело – імпліцитно. Найчастотні-

шим стилістичним типом метафори у Р.М. Рільке є персоніфікація.

Перспективним є поглиблене дослідження виявлених метафоричних моделей, а також інших індикаторів імплікатів у поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуглая Л.Р. Когнитивно-прагматические модели концептуальной метафоры в поэтическом дискурсе / Л.Р. Безуглая // *Функциональная лингвистика*. – № 3. – 2012. – С. 50–52. 2. Безуглая Л.Р. Прагма-поэтика в когнитивном измерении / Л.Р. Безуглая / *Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія»*. – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20–27. 3. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с. 4. Карельский А.В. О лирике Рильке / А.В. Карельский // *Рильке Р. Лирика: сборник*. – М.: Прогресс, 1981. – С. 5–38. 5. Монгилева Н.В. Семантическое пространство поэтического дискурса: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / Н.В. Монгилева. – Челябинск, 2004. – 168 с. 6. Проценко О.О. Импликативный простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / О.О. Проценко. – Херсон, 2010. – 216 с. 7. Руднев Ю.В. Концепция дискурса как элемента литературоведческого метаязыка (2001) [Электронный ресурс] / Ю.В. Руднев. – Режим доступа: http://zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm. 8. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // *Структурализм: «за» и «против»*. – М.: Прогресс, 1975. – С. 193–230. 9. Якобсон Р.О. структуре русского глагола / Р. Якобсон // *Избранные работы; пер. с англ., нем., франц.* – М.: Прогресс, 1985. – С. 210–221. 10. Grice H.P. *Logic and Conversation* / H.P. Grice // *ders. Studies in the Way of Words*. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40. 11. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1980. – XIII, 242 p. 12. Lakoff G. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor* / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago, L.: Univ. of Chicago Press, 1989. – 230 p. 13. Merilai A. *Pragmapoetics as literary philosophy* / A. Merilai // *Interlitteraria*. – 2007. – No. 12. – P. 379–392. 14. Searle J.R. *Metapher* / J.R. Searle; ins Dt. üb. von A. Kemmerling // *ders. Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie*. – Fr./M.: Suhrkamp, 1982. – S. 98–138.

REFERENCES

Bezuglaja, L.R. (2012). Kognitivno-pragmatische Modelle der konzeptuellen Metapher in der poetischen Diskurs [Cognitive-pragmatic models of conceptual metaphor in the poetic discourse]. *Funkcional'naja lingvistika – Functional linguistics*, 3, 50-52. (in Russian)

Bezuglaja, L.R. (2013). Pragmapoetika v kognitivnom izmerenii [Pragmapoetics in cognitive dimension]. *Visnyk Kyiv nats. lnhv. un-tu – Messenger of Kiev National Linguistic University*, 16 (2), 20-27. (in Russian)

Grice, H.P. (1991). *Logic and Conversation. Studies in the Way of Words*. Cambridge (Mass.). L.: Harvard Univ. Press, 22-40.

Jakobson, R.O. (1975). *Lingvistika i poetika [Linguistics and Poetics]. Strukturalizm: "za" i "protiv" [Structuralism. Pro and contra]*. M.: Progress, 193-230. (in Russian)

Jakobson, R.O. (1985). *O strukture russkogo glagola [About the structure of Russian verb]. Izbrannye raboty; per. s angl., nem., franc. [Selected works. Translation from Engl., Germ., Fr.]*. M.: Progress, 210-221. (in Russian)

Karasik, V.I. (2009). *Jazykovye kljuchi [Language keys]*. M.: Gnozis. (in Russian)

Karel'skij, A.V. (1981). *O lirike Ril'ke [About Rilke's lyrics]. Ril'ke R. Lirika [Pilke R. Lyrics]*. M.: Progress, 5-38. (in Russian)

Lakoff, G., and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The Univ. of Chicago Press.

Lakoff, G., and Turner, M. (1989). *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, L.: Univ. of Chicago Press.

Merilai, A. (2007). *Pragmapoetics as literary philosophy. Interlitteraria*, 12, 379-392.

Mongileva, N.V. (2004). *Semanticheskoe prostranstvo poeticheskogo diskursa. Diss. kand. filol. nauk [Semantic space of poetic discourse. Dr. philol. sci. diss.]* Cheljabinsk. 168 p. (in Russian)

Protsenko, O.O. (2010). *Implikativnyy prostir amerykans'koy poeziji KhKh stolittya: lnhvokohnitivnyy aspekt. diss. kand. filol. nauk [Implicative space of American poetry of the twentieth century. Dr. philol. sci. diss.]*. Kherson. 216 p. (in Ukrainian)

Rudnev, J.V. (2001). *Koncepcija diskursa kak jelementa literaturovedcheskogo metajazyka [Conception of discourse as an element of literary metalanguage]*. Available at: http://zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm. (in Russian)

Searle, J.R. (1982). *Metapher*. ins Dt. üb. von A. Kemmerling [into Germ translated by A. Kemmerling]. *Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie*. Fr./M.: Suhrkamp, 98–138.